TAMADDUN NURI jurnali
Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy,
adabiy-badiiy jurnal
MUASSISLAR: Beruniy tuman hokimligi
"Tafakkur-Tamaddun" OOO
"Beruniy avlodlari" jamoat fondi
HAMKORLARIMIZ:
O'zRFA Qoraqalpog'iston bo'limi
Qoraqalpoq davlat universiteti
Urganch davlat universiteti
TAHRIR HAY'ATI:
BOSH MUHARRIR:
Munavvara KURBANBAYEVA
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Anvar ALLAMBERGENOV, fil.f.f.d (PhD)
TEXNIK MUHARRIR:
Islombek ABDIKHAKIMOV, y.f.f.d (PhD)
BO'LIM MUHARRIRI:
Muqaddas KURBANBAYEVA

Akmal SAIDOV, y.f.d., prof., akad.
Qahramon QURONBOYEV, s.f.d.,prof.
Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)
Roman GOPAL, fil.f.f.d (PhD), (Hindiston)
Azizulloh AROL, fil.f.f.d (PhD), (AQSH)
Almagul BAYRIYEVA, s.f.d., (DSc)
Zuhra REYMOVA, y.f.d., (DSc)
Karlig'ash UMAROVA, y.f.d., (DSc)
Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov, t. f.d, prof., (Ozarbayjon)
Anvar ABDULLAYEV, t.f.f.d, dots.
Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.
Kozimbek TUXTABEKOV, t.f.d., (PhD)
Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD),k.i.x.
Shoira NURULLAYEVA, t.f.n., dots.
Mamlakat JUMANIYAZOVA, t.f.n., dots.
Konul Bunyadzoda, fəlsəfə fanlari doktoru, (Ozarbayjon)
Baxtiyor KARIMOV, fal.f.d., prof.
Marat NIYOZIMBETOV, fal.f.d.
Odilbek RADJAPOV, fal.f.f.d., (PhD)
Mangubek O'RAZMETOV, fal.f.d., (PhD)
Zarifboy DO'SIMOV, fil.f.d., prof.
Olmos ULVI Binnatova , fil.f.d., prof., (Ozarbayjon)
Azamat PRIMOV, fil.f.d., (DSc), prof.
Nasibullina Nurida Shaydullovna, fil.f.n., (Rossiya Federatsiyasi)
Shukurjon Norbayeva, fil.f.d., (DSc)
Bekposhsha RAXIMOVA, fil.f.n., dots., (PhD)
Qabil MAMBETOV, fil.f.f.d., (PhD)
Vahob RAHMONOV, fil.f.n., dots.
Doniyor YULDASHEV, fil.f.d (DSc)
Farrux Abbas oglu Rustamov, p.f.d, prof. (Ozarbayjon)
Qozoqboy YO'LDOSHEV, p.f.d.,prof.
Qaxramon IBADULLAYEV, p.f.d., (DSc)
Masharib ABDULLAYEV, s.f.d., (DSc), k.i.x.
Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)
Rana Hamid qızı Qadirova, psixol.f.d., prof. (Ozarbayjon)
Nargis ATABAYEVA, psixol.f.d., (DSc)
Dilafruz QARSHIYEVA, psixol.f.d., (DSc)

JAMOATCHILIK KENGASHI:
Sirojiddin SAYYID
Muhammad ALI
Kengesboy KARIMOV
Iqbol MIRZO
Qurbon SHONIYOZOV
O'rozboy ABDURAHMONOV
Murotboy JUMANOV
Adabiy maslahatchi:
Guliston MATYOQUBOVA
Rassom:
Alibek ABDURAHMONOV
Sahifalovchi-bezovchi: G'iyosiddin O'NAROV
Manzilimiz: Qoraqalpog'iston Respublikasi,
Beruniy tumani
Web-sayt: https://jurnal.tamaddunnuri.uz
e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com
Telegram kanali: https://t.me/tamaddunnuri
Tel.: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.
Qog'oz bichimi 60x84 ⅛. Nashriyot hisob tabog'i 28.
Indeks – 960. ISSN 2181-8258. "ADAD PLYUS" MCHJ
bosmaxonasida chop etildi. Adadi 300 dona.
Bosishga 2026-yil 28-fevralda ruxsat etildi.
Toshkent shahri, Chilonzor ko`chasi, 28-uy.
2026-yil, 2-son (77).
Ushbu son "Tamaddun nuri" jurnali tahririyatining kompyuterida sahifalandi. Buyurtma №33.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Tamaddun nuri"dan olindi deb izohlanishi shart. Matn hamda reklamalardagi ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldir. Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar tahrirlanadi, taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

"Tamaddun nuri" jurnali Google Scholar bazasida indekslanadi. Bu esa jurnalning ilmiy nufuzini oshirish va mualliflarning ilmiy ishlarini keng miqyosda targ'ib qilishga yordam beradi. Google Scholar orqali tadqiqotchilar va olimlar "Tamaddun nuri" jurnalida chop etilgan maqolalarni qidirib topish va ularga havola berish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahririyat Crossref DOI ning rasmiy a'zosi hisoblanadi va 10.69691 DOI prefiksiga ega. Har bir nashr va ilmiy maqolaga individual Crossref DOI raqami beriladi.

10.69691 DOI

ISSN-2181-8258

Impakt faktor-9.347

SLIB.UZ

BIZNI IJTIMOIY TARMOQLARDA QUYIDAGI MANZILLARDA KUZATING:

MUNDARIJA

07.00.00 - “TARIX”

Karimov Zafar Bekturdiyevich. O‘zbekiston hududida antik davr jamiyatining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va etnik-madaniy munosabatlari....15
Abduraxmonov Mirsaid Muzaffarovich. Mustaqillik yillarida o‘zbekistonda bosma ommaviy axborot vositalari taraqqiyoti: tarixiy tahlil....25
Turdaliyeva Muhayyo Mahammadaliyevna. Tarixni o‘rganishda media vositalarining ta’siri....42
Madraximov Zoxid Sharofovich. Qo‘qon xonligi savdo aloqalarida hind va afg‘onlarning ishtiroki....74
Bobojanova Gulhayo Abdirim qizi. Davriy matbuotni xalq orasida tarqatish yo‘llari va uning mintaqa bilan bog‘liqlik shakllari (1930-1950)....82
Saydatov Oybek. Mustaqillikning ikkinchi dekadasida temir yo‘l tarmoqlari holati....95
Davlatova Shoira. Alixonto`ra Sog`uniyning “Turkiston qayg‘usi” asari – milliy mustaqillik haqida muhim manba....115
Xomidova Kamola Akbarovna. O‘zbekistonda mustaqillik yillarida xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlashga doir chora-tadbirlar....143
Matyoqubov Nurbek. Shahar temir yo‘l transporti – metropolitenlar tarixiga nazar....149
Majidov Umedjon Abduraxmonovich. Pandnoma asarlarining vujudga kelish omillari....185
Nosirova Sitora Shuxrat qizi. Surxon-sherobod vohasida xalq og‘zaki ijodi orqali shakllangan fenologik bilimlar va ularning ijtimoiy ahamiyati..196
Салижанова Гулнара Фазиловна. Қорахонийлар ҳукмронлиги давридаги олий таълим масканларининг тарихий таҳлили....220
Ro‘ziyeva Tamara Shukurboyevna. “Tuhafi ahli Buxoro” asarida Buxoro amirligidagi ijtimoiy jarayonlarning yoritilishi....231
Ochilova Gulmira Mardonovna. Mahmudxo‘ja Behbudiyning Turkiston aholisining ijtimoiy hayoti borasidagi qarashlari....238
Ro‘ziyeva Muxlisa Bahodirovna. Navoiy viloyatida bolalar va o‘smirlar sporti taraqqiyotining tarixiy tahlili....245
Абдуллаев Анвар Атамуратович. Амударё вилоятидаги айрим жазо органлари фаолияти ҳақида (XX асрнинг 20-йиллари)....268
Matyakubova Shaxodat Xamidjanovna. Ilk va rivojlangan o‘rta asrlarda Amudaryo havzasi qal’alarida hunarmandchilik, me’morchilik va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar (v–xi asrlar misolida)....273
Қадамбаев Шаҳриёр. Устюрт платоси географик ҳолати хусусида....309
Matyakubov Ikrom Botirovich. Erta insoniyat tarixi: zhoukoudian, Yanshao madaniyati va Longshan madaniyati misolida....328
Fayzullayeva Gulrux Uchqunovna. Abu Rayhon Beruniy haqida....331
Avazov Ozod Rajabbayevich. Xorazm viloyatida irrigatsiya sanoati tarixidan....337
Azodov Azad Omonboy o‘g‘li. Suyak o‘ymakorligi san’ati va tarixi....341
Sadullayev Baxram Pulatovich. Azodov Azad Omonboy o‘g‘li. Zarliq Eshon Bobo o‘rta asr Xorazm urbanizatsiyasi tarixiga oid arxeologik manba sifatida....345
Allamuratov Shuxrat Ashurovich. Amudaryo harbiy flotiliyasining tashkil etilishi....378
Xo‘janazarov Absalom Z. Mustaqillikning dastlabki yillarida Surxondaryo viloyatida tibbiyot tizimini kadrlar bilan ta’minlash muammolari....381
Ashurova Mahbuba Axtamovna. Ijtimoiy integratsiya, madaniy muloqot va millatlararo hamjihatlikni mustahkamlashda muhim vosita–muzey396
G‘ulomov Nurmuxammad M. Farg‘ona vodiysida antik davrda kechgan tarixiy jarayonlar va hududning arxeologik o‘rganilish tarixi....422
Buronov Olim Murodullayevich. O‘zbekistonda mustaqillik yillarida qishloq aholisi salomatligini muhofaza qilish tadbirlari....435
Axmedov Bekzod Abdiraxmonovich. Butunittifoq qorako‘lchilik ilmiy–tadqiqot instituti faoliyati (Samarqand misolida)....438
Матякубов Шоназар Собирович. Хива хонлиги архиви ҳужжатлари Қўнғиротлар сулоласи хонлари бошқаруви даврини ўрганиш учун ноёб илмий манба....447

09.00.00 - “FALSAFA”

Oripov Shuxratjon Orip o‘g‘li. Jamiyatni barqaror rivojlantirishda ma’naviy yetuk rahbarlik fenomeni....32
Ergashev Abdujalil Abdurasul o‘g‘li. Yangi O‘zbekistonning ma’naviy modernizatsiyada “Tarbiya” fanining o‘rni....35
Temirova Nilufar Erkinovna. Insonning o‘z-o‘zidan begonalashuvi va yolg‘izlik omillari....45
G‘ulomova Ruxsora Buriyevna. Ekologik muammolarning barqaror rivojlanishga ta’siri....119
Qurbonov Tohir Hamdamovich. Ijtimoiy qo‘rquv fenomeni va uni bartaraf etishning falsafiy zarurati....172
Muradova Aziza Mamadjon qizi. Fitratning o‘chmas chirog‘i: avlodlarda davom etgan ma’rifat....176
Nazarov Ravshan Nazarovich. Ijtimoiy tarmoqlar salbiy jihatlari va oqibatlari....179
Ахмедов Фирдавс Камол ўғли. Машинавий ўқитиш тушунчаси, моҳияти ва алгоритмлар таснифи....182
Turayeva Aziza Pulatovna. Oilalarga qaratilgan ijtimoiy siyosat va uning mohiyati....257
Rajabov Alisher Shavkatovich. Sa’diddin Hamaviy ma’naviy merosida nafs haqidagi tasavvufiy-falsafiy qarashlarning namoyon bo‘lishi....264
O’razmetov Mangubek Tursunbayevich. Xoja Ahmad Yassaviy qarashlarida ontologik va gnoseologik g‘oyalarning aks etishi....285
Olimova Muxtasar Rayimovna. Utopik davlatlar va ularning asosiy konsepsiyalari....288
Sultamuratov Begis Utebayevich. Raqamli media va ekologik ong: ijtimoiy tarmoqlar orqali “yashil” xulq-atvorni shakllantirish mexanizmlari....297
Sagindikov Djubatxan Nauirzovich. Raqamli davr sharoitida yoshlar ma’naviy immuniteti identitet erkinlik va mas’uliyat muammolari....301
Rajabova Rohila Zakirovna. Mang‘itlar sulolasi davrida falsafiy qarashlar....312
Kayumova Lobar Zayniddin qizi. Yadroviy poligonlardan ko‘ra mafkuraviy poligonlar xavfli ekanligi – globallashuv asoslagan haqiqat....325
Omonov Bahodir Nurillayevich. Ekologik ta’limning shaxs ma’naviyatiga ta’siri....372
Azamova Sitora Ayonovna. Ekologik madaniyatni rivojlantirishda ekologik tarbiyaning falsafiy-metodologik modeli va istiqbollari....375
Xoliqov Lazizjon Maxmud o‘g‘li. Ijtimoiy davlat sharoitida aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari....432

13.00.00 – “PEDAGOGIKA”

Abdunabiyev Sunnat Ne’mat o‘g‘li. Sayyid Burhoniddin Termiziy ma’naviy merosining talaba-yoshlar axloqiy fazilatlarini shakllantirishdagi roli....12
Rustamova Maftuna Anvarjon qizi. Maktab geografiya darslari va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan audiovizual vositalarning turlari va tuzilmalari.....56
Rahimova Shoira, Imamova Muqaddas Yusupbay qizi. Axloqiy tarbiyada gamifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning metodik jihatlari.....62
Adambayeva Maxliyo Sadullayevna. Ibn Rushdning “Tahafut al-tahafut” va “Al-muqaddimah” asarlarida ta’lim-tarbiya masalalari talqini.....87
Xushiyeva Gavxar Mamatkarimovna. Kichik yoshdagi bolalarda tarixiy tasavvurlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari.....91
Atajanova Gulshat Matvapaevna. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarning shakllanganlik darajasini aniqlash.....97
Zayniddinova Muborak To‘lagan qizi. O‘qish savodxonligi darslarida kompetensiya konsepsiyasining pedagogik talqini.....103
Xolto‘rayeva Feruza Kamolovna. Rus tilini xorijiy til sifatida o‘qitishda loyiha faoliyati: turlari va metodik xususiyatlari.....146
Ashurova Nigina Alimdjanovna. Ingliz tilini shaxsiylashtirilgan tarzda o‘rganish uchun moslashuvchan raqamli texnologiyalar vositasi.....152
Abdullayev Dilshod Hamudullo o‘g‘li. Etnosportning barkamol shaxsni shakllantirishdagi roli va ijtimoiy ahamiyati.....158
Namazov Zafar Abduraximovich. O‘zbekistonda ayollar futbolini ommalashtirishning samarali yo‘llari.....161
Gayupova Saodat Xamidovna. Pedagog kadrlar tayyorlashni tizim sifatida loyihalash: murakkablikni boshqarishning metodologik asoslari.....164
Sabirova Charos, Shohista Allaberganova. Talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirishda patogen tafakkurni bartaraf etish yo‘llari.....168
Ibraimova Gulmira Askarovna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda refleksiv yondashuvning strukturaviy jihatlari va uni amaliy tatbiq etish mexanizmi.....199
Абдуллаев Дилшод Хамудулло угли. Современные проблемы в теории и технологии физического воспитания дошкольников.....204
Namazov Zafar Abduraximovich. Malakali futbolchi ayollarni tayyorlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yo‘llari.....211
Elmuradova Surayyo Abdijalilovna. Talaba yoshlarda korrupsiyaga qarshi immunitetini shakllantirishning pedagogik strategiyalari: milliy va xalqaro tajriba.....217
Xamidova Farangiz O‘ktamovna, Ruzimurotova Yulduz Shomurotovna. Hamshiralik ta’limida simulyatsion texnologiyalar asosida kasbiy kompetensiyani shakllantirish samaradorligi.....234
Usarova Marg‘uba Nazar qizi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini xalqaro baholash dasturlari asosida rivojlantirish.....241
Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna. “Menschen” o‘quv majmuasining madaniyatlararo muloqotga oid tahlili.....248
Nazarov Rustam Nurali o‘g‘li. Yosh futbolchilarning jismoniy qobiliyatlarini o‘rganish metodikasi.....251
Abduraxmanova Jummagul Nomazovna. Xalq ta‘limi tizimining XX asr 30–yillaridagi holati.....254
Komolova Gulhayo Shukirillo qizi. Bo‘lajak muhandislarning mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga motivatsion omillarning ta’siri.....277
Babanazarova Manzura Satullaevna. Elektron ta’lim muhitida raqamli va axborot texnologiyalardan foydalanish metodikasi.....291
Farmonova Shabon Muxamadovna. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda xorij tajribalaridan foydalanish.....318
Fayzullayeva Lobar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantirish metodikasi..387
Turdiyeva Dilorom Soliyevna. Eshitish qobiliyati cheklangan talabalarni qo‘llab-quvvatlash.....390
Sunnatova Sarvinoz. Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarni shakllantirish masalalari.....393
Abdullayeva Sanobar Xamzayevna, Ergashev Nurmuxammad Jalilovich. Ichki ishlar organ xodimlari uchun xorijiy tillarni o‘rganish va og‘zaki nutqni rivojlantirishning samarali usullari.....412
Kurganbayeva Aziza Avazovna. Yuridik tarjimani o‘rgatish: parallel matnlar va qiyosiy huquqshunoslik.....416
Xudoyberdiyev G‘iyosiddin Baxtiyor o‘g‘li. Sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda valeologik kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim pedagogik omili sifatida.....429

19.00.00- “PSIXOLOGIYA”

Juraeva Vazira Farhodovna. Diniy yo‘naltirilgan oilalarda tarbiya topgan talabalar konform xulq-atvorining xususiyatlari.....29
Zayirkulova Nozima Ilyas qizi. Alohida ta’limga ehtiyoji bor boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sensor profilini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari.....38
Urozbayeva Oynura Adilbekovna. Raqamli agressiya va bolalar salomatligiga ta’siri: muammo va yechimlar.....53
Rajabova Nigora Azamat qizi. O‘smirlarni axboriy taxdilardan himoya qilishning psixologik xususiyatlari.....59
Xudaynazarov Nuraddin Shavkatovich. Global muammolar, ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy falsafaning integrativ tahlili.....441

Jurnal 2016-yil 28-sentyabrda O‘zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0843 raqami bilan qayta ro‘yxatdan o‘tgan. O‘zbekiston Respublikasi OAK tomonidan 2019-yil 30-yanvarda chop etilgan OAK rayosati qarorlari bilan tasdiqlangan ro‘yxatga ko‘ra 07.00.00 - “Tarix”, 09.00.00 - “Falsafa”, 10.00.00 -“Filologiya” ixtisosligi bo‘yicha; OAK Rayosatining 2023-yil 31-oktyabrdagi 345-son qarori bilan 12.00.00 – “Yuridik fanlar”, 13.00.00 – “Pedagogika”, 19.00.00 – “Psixologiya” ixtisosliklari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Qabul qilindi: 10.01.2026 Chop etildi: 28.02.2026 UDK:94(575/1)

FARG‘ONA VODIYSIDA ANTIK DAVRDA KECHGAN TARIXIY JARAYONLAR VA HUDUDNING ARXEOLOGIK O‘RGANILISH TARIXI

G‘ulomov Nurmuxammad Muzaffarjon o‘g‘li, Oriental universiteti tarix mutaxassisligi 2-kurs magistranti

mrnurmuhammad3343@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-3562-8051

HISTORICAL PROCESSES IN THE ANCIENT PERIOD OF THE FERGANA VALLEY AND THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL STUDY OF THE REGION

Gulamov Nurmukhammad Muzaffarjon ugli, 2nd year master’s student majoring in history at Oriental University

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ АНТИЧНОГО ПЕРИОДА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ И ИСТОРИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ

Гуломов Нурмухаммад Музаффаржон оглы, магистрант 2-го курса по специальности “История” университета Ориентал

Annotatsiya: *Maqolada Farg‘ona vodiysi hududida miloddan avvalgi IV milodiy IV asrlar oralig‘ida sodir bo‘lgan tarixiy jarayonlar va ushbu davr yodgorliklarida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar tahlil qilinadi. Uzoq yillar davomida amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalari va yangiliklari ushbu maqolada umumlashtirilib, Farg‘ona vodiysining yurtimiz tarixiy-madaniy taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati baholanadi.*

Kalit so‘zlar: *Farg‘ona, antik davr, Davan davlati, samoviy otlar, Sho‘rabashot, Mingtepa, mudofaa tizimi, xo‘jalik hayot, hunarmandchilik.*

Abstract: *The article analyzes the historical processes that took place in the territory of the Fergana Valley between the 4th century BC and the 4th century AD, as well as archaeological research conducted at the monuments of this period. This article summarizes the results and innovations of research conducted over many years and assesses the role and significance of the Fergana Valley in the historical and cultural development of our country.*

Keywords: *Fergana, antiquity, the state of Davan, heavenly horses, Shurabashat, Mingtepa, defense system, economic life, craftsmanship.*

Аннотация: *В статье анализируются исторические процессы, происходившие в Ферганской долине между IV веком до нашей эры и IV веком нашей эры, а также археологические исследования, проведенные на памятниках этого периода. В данной статье обобщены результаты и новшества многолетних исследований, оценена роль и значение Ферганской долины в историко-культурном развитии нашей страны.*

Ключевые слова: *Фергана, античный период, государство Давань, небесные кони, Шурабашат, Мингтепа, система обороны, хозяйственная жизнь, ремесленничество.*

KIRISH. Farg‘ona vodiysi yirik tarixiy-madaniy o‘lkalardan biri bo‘lib, u Markaziy Osiyoning to‘rt tomoni tog‘lar bilan o‘ralgan sharqiy qismida, Sirdaryo va uning irmoqlari havzasida joylashgan. Farg‘ona o‘zining tabiiy-geografik va strategik joylashuviga ko‘ra, nafaqat O‘zbekiston, balki Markaziy Osiyo mintaqasida muhim ahamiyatga ega. Bu zaminning antik davri tarixini, arxeologik va tarixiy manbalar o‘rganilgan. Bu davrda vodiy hududida Davan davlati mavjud bo‘lgan. Bu hududdan antik davrda G‘arb va Sharq davlatlarini bog‘lovchi Buyuk ipak yo‘lining bir tarmog‘i o‘tgan. Ushbu tadqiqotning maqsadi miloddan avvalgi IV milodiy IV asrlar oralig‘ida vodiy hududida kechgan jarayonlarni o‘rganish va Farg‘ona vodiysining yurtimiz tarixiy-madaniy taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ushbu davr tarixini yoritishda A.Xo‘jayev[10:33-100], N.Y.Bichurin[2:149] kabi olimlar tomonidan Farg‘ona vodiysi tarixiga doir xitoy manbalaridan tarjima qilingan asarlardagi ma’lmotlar tahlil qilindi. Shuningdek, A.N.Bernshtam[10], M.E.Masson[8:99], Yu.A.Zadneprovskiy [6:304-311], P.P.Gavryushenko[4:20] kabi sovet davrida tadqiqot ishlari olib borgan arxeolog olimlarning ilmiy asarlari hamda mustaqillik davrida tadqiqotlar olib borgan va hozirgi kunda ham bu ishlarni davom ettirayotgan arxeolog olim B.X. Matboboyevning [7:43-54, 9:50-52] ilmiy asarlari va maqolalari bu o‘rganilayotgan davrni keng yoritishga imkon beradi.

Ushbu maqolada tarixiylik, xolislik, qiyosiy-tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish kabi metodlaridan foydalanib, mavzu ochib berilgan va tegishli xulosalar keltiriladi. Tadqiqot doirasida mavzuga doir adabiyotlarni chuqur tahlil etgan holda Farg‘ona vodiysida antik davrda mavjud bo‘lgan Davan davlati va uning shaharlari tuzilishi, xo‘jaligi, hunarmandchiligi hamda g‘arb va sharqni bog‘laydigan buyuk Ipak yo‘lida tutgan o‘rni va ro‘li o‘rganildi hamda xolosalar berildi.

MUHOKAMA. Farg‘ona tarixiga doir ilk ma’lumotlar miloddan avvalgi II–I asrlarga oid Xitoy manbalarida uchraydi. Bu manbalarga ko‘ra, Farg‘ona dehqonchilik va chorvachilik rivojlangan, mashhur Davan otlari bilan tanilgan mamlakat bo‘lgan[3:149]. Dayyuan (Davan) nomi ilk bor Sima Syanning “Tarixiy xotiralar” (“Shiji”) asarida tilga olinadi. Asardagi ma’lumotlar miloddan avvalgi 138-yilda g‘arbiy o‘lkalarga yuborilib, 13 yildan so‘ng qaytgan Xan elchisi Chjan Syanning xabarlariga asoslanadi. U Farg‘onani mustahkam devorli shaharlar, rivojlangan dehqonchilik (beda, sholi, bug‘doy), uzumchilik va zotdor tulporlari bilan tasvirlaydi. Mamlakatda 70dan ortiq shahar va qishloqlar bo‘lib, yuz minglab aholi yashagani, qo‘shini esa o‘q-yoy, nayza va qalqon bilan qurollangan chavandozlardan iborat ekani qayd etilgan.

Natijada, Xan elchisi haqorat qilib, ot haykalchasini irg‘itib yuboradi va tashqariga chiqib ketadi. Davan hukumdori Mugua elchini bu ishini hurmatsizlik deb baholab, o‘ldirishni buyuradi va Yucheng shahri hokimi ularni o‘ldiradi. Bu xabar imperator U-diga yoqmaydi va avvalgi elchilar keltirgan ma’lumotlarga ishonib 6000 kishilik chvandozlar hamda 10000 kishilik viloyatlardan yig‘ilgan bezori yoshlardan iborat qo‘shinga Li Guanglini qo‘mondon etib Davan mamlakatiga yuboradi. Bu urush miloddan avvalgi 104-yilda sodir bo‘lgan. Birinchi marotaba bo‘lgan bu jangda xanliklar qo‘shini yengiladi. Ikkinchi bor 60000 kishilik lashkar va 50 dan ortiq harbiy amaldorlardan iborat qo‘shin Farg‘onaga yuboriladi. Ikki mamlakat o‘rtasida qattiq jang bo‘lib o‘tadi. Unda davanliklar xanliklarga qarshi mardonavor kurashdilar, lekin Xan qo‘shinlari Ershi shahriga kiruvchi suv yo‘lini to‘sib, shaharni suvsiz qoldirgan holda qamal qilishi natijasida, shahar aholisi urushni to‘xtatish borasida muzokara olib boradilar. Unga ko‘ra ma’lum miqdorda otlar va elchilarning o‘ldirishga buyruq bergan davan hukumdori Muguaning boshini olib xanliklarga berishlari kerak bo‘lgan. Shuningdek, o‘z navbatida xanliklar ham jangni to‘xtatishlari va shaharga kirmay ortiga qaytishlari kerak edi. Agarda davanliklarni shartiga rozi bo‘lmasalar oltindan qimmat tulporlarni bitta ham qoldirmay o‘ldirib yuborishlarini aytadilar. Natijada kelishuvga erishiladi va bir necha o‘nlab zotli otlar hamda 3000dan ortiq o‘rta hol otlarni olib xanliklar o‘z vataniga qaytib ketganlar[10:33-63].

Farg‘ona vodiysining antik davri yodgorliklari XX asrning 30-yillaridan boshlab ochib o‘rganila boshlangan. Ushbu hududdagi antik davrning yirik yodgorliklar qatoriga Sho‘rabashot, Qoradaryo, Mingtepa,

G‘ayrattepa, Bilovurtepa va boshqalar kiradi. Hududda olib borilgan arxeologik tadqiqot ishlari natijasida esa antik davr shaharlari hududi, tuzilishi, mudofaa tizimi va aholining turmush tarzi haqida ma’lumotlar aniqlangan. Bu davrga oid eng yirik yodgorliklar Sho‘rabashot va Mingtepa hisoblanadi.

Sho‘rabashot Farg‘ona vodiysidagi yirik qadimiy manzilgohlardan biri bo‘lib, maydoni 70 gektarni tashkil etadi. U O‘zgan shahridan 10 km shimoli-g‘arbda, daryoning o‘ng qirg‘og‘ida joylashgan va to‘rt qismdan iborat. Qal’a uch tomondan mudofaa devori bilan o‘ralgan, 25ta minora qoldiqlari aniqlangan. 1954-yildan boshlab bu yerda arxeologik tadqiqotlar olib borilib, Yu.A.Zadneprovskiy tomonidan Sho‘rabashot madaniyatiga oid qizil angobli kulolchilik buyumlari topib o‘rganilgan. Tadqiqotlar natijada Farg‘ona vodiysi qadimgi davr madaniyati tarixida Eylatondan keyin Sho‘rabashot (miloddan avvalgi IV-I asrlar) undan so‘ng Marhamat (I-IV asrlar) deb nomlangan yangi davriy bosqich belgilandi. Olimning fikriga ko‘ra, Sho‘rabashot madaniyati Farg‘ona vodiysining antik davr madaniyatlari ichida alohida, mustaqil rivojlangan madaniyat bo‘lib, uning o‘ziga xos kulolchilik uslubi, xo‘jalik faoliyati va dafn marosimlari mahalliy etnik va madaniy jarayonlarni aks ettiradi[6:304-311]. Shuningdek, bu yodgorlikda tadqiqot olib borgan P.P.Gavryushenko Sho‘rabashot davrini miloddan avvalgi V-II asrlar bilan sanalagan[4:20].

1939-yilda Katta Farg‘ona kanalining qurilish ishlari boshlangan bo‘lib, qazish ishlari davomida aniqlangan tarixiy topilmalarni o‘rganish maqsadida M.E.Masson rahbarligida maxsus ekspeditsiya tashkil etilgan. Bu topilmalarni M.E.Masson “Davan madaniyati yodgorliklari” deb nomlagan[8:99]. 1946-1948-yillarda A.N.Bernshtam rahbarligida Pomir-Oloy, 1950-1952-yillarda Pomir-Farg‘ona ekspeditsiyalari tashkil qilingan. Ekspeditsiya doirasida A.N.Bernshtam Mingtepa shahrida ham arxeologik qazish ishlarini olib borgan. Tadqiqotlar natijasida Mingtepa shahrining tuzilishi va mudofaa tizimi to‘g‘risidagi ma’lumotlarga aniqlik kiritilgan. Arxeolog olim tadqiqotlari davomida manbalarda tilga olingan Davan davlatining poytaxti Ershi shahri Mingtepa shahri xarobalariga to‘g‘ri kelishi haqida yozib qoldiradi[1:228-229].

A.N.Bernshtam qadimgi Mingtepa shahrini Xitoy manbalarida tilga olingan Ershi shahri hududiga mos kelishini va shaharning gullab-yashnagan davrini miloddan avvalgi II – milodiy II asrlarga to‘g‘ri kelishi haqida fikrlarini ilgari surgan [2:217]. Yu.A.Zadneprovskiy rahbarligida 1974-yili Mingtepada kichik arxeologik qazish ishlari olib borilgan. Bu olim ham A.N.Bernshtamning fikrlarini tasdiqlagan holda Mingtepani qadimgi Ershi shahri o‘rni deb aytib o‘tgan. Arxeologik tadqiqotlar davomida topilgan kulolchilik buyumlari va boshqa tarixiy ashyolarni Sho‘rabashot tipidagi sopol buyumlariga o‘xshashligini va Mingtepa shahrining davriy sanasini qadimiyroq, ya’ni miloddan avvalgi IV-I asrlarga oid degan xulosaga kelgan. 1986-yilda farg‘onashunos olim B.X.Matboboyevning tadqiqot ishlari natijasida ichki shahar mudofaasida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan minoralarning asosi paxsa bloklaridan va yuqori qismi esa xom g‘ishtlardan qurilganligi aniqlangan[5:62-67].

NATIJALAR. Mingtepa yodgorligida 2001-yildan buyon B.X.Matboboyev rahbarligida arxeologik qazish ishlari olib borilib, ko‘hna shahar tarixi o‘rganilmoqda. Xususan, 2012-yildan buyon bu yodgorlikda B.X.Matboboyev va Zhu Yangshi rahbarligida O‘zbek-Xitoy qo‘shma xalqaro arxeologik ekspeditsiya tashkil qilgan bo‘lib, ekspetitsiya a’zolari tomonidan 20dan ortiq nuqtada arxeologik tadqiqot ishlari olib borilgan. Natijada shaharning tarkibiy tuzilishi, madaniy qatlamlar stratigrafiyasi, mudofaa tizimi, bu yerda istiqomat qilgan aholining turmush tarzi, urf-odatlari, madaniyati, diniy tasavvurlari haqida yangi ma’lumotlar olindi va ilmiy muomalaga kiritildi[9:50-52]. B.X.Matboboyevning tadqiqot natijalariga ko‘ra Mingtepa yodgorligi umumiy maydoni 272 gektarni tashkil qilgan. Davan davlatining poytaxt shahri bo‘lgan. Shaharda 4qator mudofaa tizimi bunyod etilgan bo‘lib, ular tashqi devor, ichki shahar devori, uni himoya qiluvchi handaq va ark devoridan iborat. Ichki shahar devorlarida 64ta kuzatuv minorasi (burj) mavjud bo‘lgan. Mudofaa devorini qurishda foydalanilgan loyning mustahkamlik jihatidan hozirgi betonlardan qolishmaydi. Minoralarining birida devor qalinligi 5,45 metr va saqlangan balandligi ham 6 metrgacha yetgan.

Mudofaa inshootlarining qurilish davrini uchta qurilish bosqichiga ajratilgan. **I** bosqich miloddan avvalgi IV-III asrlar. **II** bosqich miloddan avvalgi II-I asrlar. **III** bosqich I-IV asrlar

hisoblanadi. Ushbu shahar miloddan avvalgi IV asrdan to milodiy IV-V asrlarga qadar faoliyatda bo‘lgan va shu davrga kelib noma’lum sabablarga ko‘ra hayot to‘xtagan[7:43-54].

XULOSA. Farg‘ona vodiysida olib borilgan arxeologik va tarixiy tadqiqotlar antik davrda bu hududda yirik shaharlar va puxta mudofaa tizimlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Qadimgi shaharlarning mudofaa inshootlari Xitoy manbalaridagi ma’lumotlarga mos keladi. Davan davlati va Xan imperiyasi o‘rtasidagi urushlar davanliklarning o‘z yurtini himoya qilishda mardona kurashganini, kuchli qo‘shin va mustahkam shahar devorlariga ega bo‘lganini tasdiqlaydi.

Antik davr aholisi o‘ziga xos madaniyat yaratgan bo‘lib, bu ayniqsa kulolchilik buyumlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Buyuk Ipak yo‘lining bir tarmog‘i hududdan o‘tganligi shaharlarning rivojlanishiga, qo‘shni o‘lkalar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishiga xizmat qilgan. Ushbu davrni o‘rganish orqali yurtimiz hududida uzoq asrlar davom etgan qadimiy davlatchilik va boy tarixiy an’analar haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бернштам А.Н. Араванские наскальные изображения и Даванская (Ферганская) столица Эрши // Советская этнография. 1948. №4. С. 217.
2. Бернштам А.Н. Историко археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая. Москва-Ленинград, 1952. С. 228-229.
3. Бичурин Н.Я (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Том II. Москва-Ленинград. 1950. С 149.
4. Гаврюшенко П.П. Кулунчанское укрепленное поселение (К истории восточной Ферганы второй половины I тыс. до н. э.). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ташкент., 1970. С-20
5. Заднепровский Ю.А. Матбобоев Б.Х. Городище Мархамат // ИМКУ – Вып.№25. -Ташкент, 1991. С. 62-67.
6. Заднепровский Ю.А., Фергана (в античную эпоху) // Археология СССР: Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии. Москва. 1985. С 304-311.
7. Зокиржон Машрабов, Боқижон Матбобоев. Фарғона водийси тарихига чизгилар. // Andijon nashriyot-matbaa МЧЖ. 2022. Б. 43-54.
8. Массон М.Е. Экспедиция археологического надзора на строительстве Большого Ферганского канала им. И.В. Сталина.//КСИИМК. — Москва, 1940. Вып.4. С 99.
9. Матбобоев Б.Х., Мингтепа: Археологик қазишмалар ва уларнинг та=лили // Водийнома. 2019. №3(14) С.50-52
10. Хўжаев А. // Фарғона тарихига оид маълумотлар.(Қадимги ва илк ўрта аср Хитой манбаларидан таржималар ва уларга шарҳлар). Фарғона.2013.33-100. б.